

**Orta əsrlər Anadolu türkcəsində omonimlərin semantik və poetik funksiyaları:
XV əsr klassik mətni əsasında**

Arzu İsgəndərzadə

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu
E-mail: arzu.isgandarzada@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2068-736X>

Xülasə. Klassik Anadolu türkcəsi tarixi dilçilik mühitində türk dilinin leksik, morfoloji və semantik təkamül xəttini müəyyən edən ən zəngin mərhələlərdən biridir. Bu dövrün yazılı irsi dilin daxili strukturu ilə yanaşı, onun üslubi universallığını və poetik transformasiya imkanlarını da parlaq şəkildə nümayiş etdirir. Bu kontekstdə, abidələrin dilində qarşıya çıxan omonimlər dil sisteminin zənginliyini göstərən və bədii mətnin arxitekturasını quran fundamental lingvistik elementlərdən biri kimi tədqiqata cəlb olunur.

Araşdırma göstərir ki, omonimlər klassik Anadolu mətnlərinin semantik zənginliyinin formalaşmasında və bədii ifadə imkanlarının genişlənməsində mühüm rol oynayır. Bu sözlərin müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənələrdə işlədilməsi mətnin çoxqatlı semantikasını gücləndirir, ona əlavə mənə çalarları qazandırır. Omonimlər həm bədii təsvirin təsir gücünü artırır, həm də müəllifin dil və üslub xüsusiyyətlərinin üzə çıxmasına xidmət edir. Bu baxımdan klassik Anadolu mətnlərində müşahidə olunan omonimlər türk dilinin tarixi leksik-semantik sisteminin, söz ehtiyatının və semantik inkişaf xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi üçün qiymətli dil materialı hesab edilə bilər.

Açar sözlər: *Anadolu Türkcəsi, orta əsrlər, oğuz türkcəsi, omonim, leksik-semantik inkişaf*

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.05.2026; qəbul edilib – 19.05.2026

**Semantic and Poetic Functions of Homonyms in Medieval Anatolian Turkish:
A Study Based on a Fifteenth-Century Classical Text**

Arzu Isgandarzada

Abstract. Classical Anatolian Turkish represents one of the most significant stages in the historical development of the Turkic language, reflecting the lexical, morphological, and semantic evolution of Turkish. The written heritage of this period provides valuable evidence not only of the internal structure of the language but also of its stylistic versatility and poetic expressive potential. Within this framework, homonyms occurring in literary monuments emerge as fundamental linguistic units that reveal the richness of the language system and contribute to the construction of the artistic architecture of the text.

The study demonstrates that homonyms play a substantial role in shaping the semantic richness of classical Anatolian texts and in expanding their expressive and artistic possibilities. The use of identical lexical forms with different meanings across various contexts enhances the multilayered semantic structure of the text and generates additional shades of meaning. Homonyms increase the expressive power of literary representation while simultaneously serving as indicators of the author's linguistic and stylistic preferences. From this perspective, the homonymous units attested in classical Anatolian texts constitute valuable linguistic material for investigating the historical lexical-semantic system of Turkish, its vocabulary, and the patterns of its semantic development.

Keywords: *Anatolian Turkish, Middle Ages, Oghuz Turkish, homonymy, lexical-semantic development*

Article history: received – 01.04.2026; accepted – 19.05.2026

Giriş / Introduction

Klassik Anadolu türkcəsi türk dilinin tarixi inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. XIII-XV əsrləri əhatə edən bu dövr türk yazı dilinin formalaşması, zənginləşməsi və funksional imkanlarının genişlənməsi ilə səciyyələnir. Həmin dövrdə qələmə alınmış bədii, dini və didaktik mətnlər yalnız ədəbi-estetik dəyəri ilə deyil, həm də dil tarixi, leksikologiya və semasiologiya baxımından qiymətli mənbələr hesab olunur. Bu mətnlərdə işlənən leksik vahidlər türk dilinin tarixi lüğət tərkibinin, semantik inkişafının və üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılması üçün zəngin material təqdim edir.

Klassik Anadolu mətnlərinin dilində diqqəti cəlb edən leksik hadisələrdən biri də omonimiyadır. Omonimlər eyni fonetik tərkibə malik olub müxtəlif mənalar ifadə edən sözlər kimi dilin semantik sistemində mühüm yer tutur. Bu cür vahidlər dilin tarixi inkişaf prosesində formalaşaraq onun leksik-semantik strukturunun zənginləşməsinə xidmət etmişdir. Omonimlər bədii mətnlərdə ifadə imkanlarını genişləndirir, sözün semantik tutumunu artırır və mətnin üslubi təsir gücünü qüvvətləndirir.

Klassik Anadolu türkcəsinin mühüm nümayəndələrindən olan Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi bu baxımdan xüsusi maraq doğurur. Anadolu sahəsində qələmə alınmış ən dəyərli məhəbbət məsnəvilərindən biri olan bu əsər zəngin leksik tərkibi və dil xüsusiyyətləri ilə seçilir. Əsərdə işlənən omonimlər həm dövrün dil mənzərəsini əks etdirməsi, həm də müxtəlif semantik funksiyalar yerinə yetirməsi baxımından diqqətəlayiqdir.

Məqalədə klassik Anadolu mətnlərinin dili üçün səciyyəvi olan omonimlərin semantik funksiyaları Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin materialları əsasında araşdırılır. Omonimlər leksik-semantik və leksik-qrammatik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təhlil edilir, onların mətn daxilində yerinə yetirdiyi funksiyalar müəyyənləşdirilir.

Klassik Anadolu mətnlərində omonimlərin semantik funksiyaları

Omonimlər dilin leksik-semantik sistemində mühüm yer tutan dil hadisələrindən biridir. Fonetik və ya qrafik baxımdan eyni olan, lakin

fərqli məzmun ifadə edən leksik vahidlər omonim adlanır. Termin yunan mənşəli olub, *homos* (“eyni”) və *onoma* (“ad”) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Omonimiya dilin tarixi inkişafı prosesində formalaşan və onun leksik tərkibinin zənginləşməsinə təsir göstərən mühüm semantik hadisələrdən hesab olunur. Xüsusilə bədii mətnlərdə omonimlər sözün ifadə imkanlarını genişləndirir, mətnin semantik tutumunu artırır və əlavə mənə çalarlarının yaranmasına şərait yaradır. Bu baxımdan omonimlər dilin semantik inkişafını əks etdirən, eyni zamanda bədii-estetik funksiyalar daşıyan mühüm leksik vahidlər kimi diqqəti cəlb edir [Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti: 2007, s.91].

Linqvistik hadisə kimi omonimiya bütün dillərə xas olan və dilin tarixi inkişafı prosesində formalaşan leksik-semantik kateqoriyalardan biridir. Omonimlər dilin semantik sisteminin zənginləşməsində mühüm rol oynayır, söz ehtiyatının ifadə imkanlarını genişləndirir və müxtəlif mənə münasibətlərinin yaranmasına şərait yaradır. Türk dillərində omonimiya qədim dövrlərdən etibarən müşahidə olunan dil hadisələrindən biri olub, dilin tarixi inkişafının müxtəlif mərhələlərində özünü göstərmişdir. Azərbaycan dilində də omonimlərin işlənmə tarixi qədim dövrlərə gedib çıxır. “*Kitabi-Dədə Qorqud*”da *şəkilcə, fonetik tərkibcə eyni olub, müxtəlif mənalar bildirən sözlərin müəyyən hissəsinin Orxon-Yenisey abidələri ilə tam səsləşməsi onların tam qədimdən yaranmasını təsdiq edir*” [Məhərrəmov:2007, s.144]. A.Qurbanov omonimlərdən bəhs edərkən yazır: “*Sözlərin eyni şəkildə səslənməsi hadisəsi hər dilin öz qanunları əsasında fonetik, morfoloji və leksik cəhətlə əlaqədardır. Buna görə də omonimlərin təxminən aşağıdakı tipləri mövcuddur: fonetik omonimlər, yəni omofonlar, morfoloji omonimlər, yəni omoformlar və leksik omonimlər, yəni xüsusi omonimlər*” [Qurbanov: 2003, s.328].

Polisemantik sözlərlə omonimlər arasında sərhədin müəyyənləşdirilməsi dilçiliyin mübahisəli məsələlərindən biridir. Xarici formaca oxşar olan bu leksik vahidlərin fərqləndirilməsi bəzi hallarda çətinlik yaradır. Buna görə də dilçilik ədəbiyyatında polisemantizm və omonimiyanın ayırd edilməsi üçün müxtəlif meyarlar

irəli sürülmüşdür. Bu meyarlar əsasən sözlər arasındakı semantik əlaqənin mövcudluğu və ya itməsi prinsipi üzərində qurulmuşdur. M.İ. Zadərojni polisemantik sözlərlə omonimlər arasındakı fərqi müəyyən edərkən, belə bir nəticəyə gəlir: “*Yaxın mənalı sözlər çoxmənalı, uzaq mənalı sözlər isə omonimlərdir*” [Задорож-ный: 1971, s.3]. Bu yanaşma polisemantizm və omonimiyanın anlaşılmasında daha dəqiq bir fərq qoyulmasına kömək edir. Polisemantik sözlər bir neçə əlaqəli mənaya sahib olarkən, omonimlər eyni fonetik və ya yazılış tərkibinə malik olan, lakin heç bir əlaqəsi olmayan mənaları ifadə edən sözlərdir.

S.Cəfərov dilin daxili inkişaf qanunları nəticəsində yaranan omonimlərin formalaşmasında çoxmənalı sözlərin mühüm rol oynadığını qeyd edir [Cəfərov, 2007, s. 21]. Alimin fikrincə, çoxmənalı sözün mənalarından birinin zamanla müstəqilləşməsi və ilkin mənə ilə semantik əlaqəsini itirməsi omonimiyanın yaranmasına səbəb olur. Həqiqətən də, polisemantik sözlərin semantik inkişafı nəticəsində ayrı-ayrı mənaların müstəqil leksik vahid kimi qavranılması omonimləşmə prosesinin əsas mənbələrindən biridir. Bu hadisə dilin tarixi inkişafı ilə bağlı olub, onun leksik-semantik sistemində baş verən dəyişiklikləri əks etdirir. Beləliklə, omonimlərin bir hissəsi çoxmənalılığın sonrakı inkişaf mərhələsində meydana gələrək dilin semantik strukturunun zənginləşməsində mühüm rol oynayır. O. S. Axmanova polisemiyanı eyni sözün qarşılıqlı semantik əlaqəyə malik müxtəlif mənalarının məcmusu kimi səciyyələndirir, omonimləri isə fonetik baxımdan eyni, lakin mənaca müstəqil olan leksik vahidlər kimi qiymətləndirir [Ахманова, 1957, s. 104]. Polisemantik sözlərlə omonimlər arasındakı əsas fərq də məhz semantik əlaqənin mövcudluğu və ya olmaması ilə müəyyənləşir. Polisemantik sözlərin mənaları arasında daxili mənə bağlılığı qorunduğu halda, omonimlər arasında belə bir əlaqə müşahidə edilmir. Bununla belə, dilin tarixi inkişafı prosesində çoxmənalı sözün ayrı-ayrı mənalarından birinin ilkin mənə ilə semantik bağlılığını itirərək müstəqilləşməsi nəticəsində omonimləşmə baş verə bilər.

Omonimlər dilin leksik zənginliyini əks etdirən mühüm semantik vahidlər olmaqla yanaşı, bədii ədəbiyyatda da geniş funksional imkanlara malikdir. Bu tip sözlər müxtəlif mənə

qatlarının formalaşmasına, ifadənin obrazlılığının artırılmasına və poetik təsirin gücləndirilməsinə xidmət edir. Yazıçılar və şairlər omonimlərdən istifadə etməklə sözün semantik potensialını genişləndirir, mətnə əlavə mənə çalarları və bədii-estetik yük qazandırirlər. Xüsusilə klassik poeziyada omonimlər poetik dilin zənginləşməsində, çoxmənalılığın yaradılmasında və mətnin estetik dəyərinin artırılmasında mühüm rol oynayır.

Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi də bu baxımdan diqqətəlayiq nümunələrdən biridir. Əsərdə işlənən omonimlərin araşdırılması həm onların semantik xüsusiyyətlərini, həm də klassik Anadolu türkcəsində yerinə yetirdikləri poetik funksiyaları müəyyənləşdirməyə imkan verir. Məsnəvinin dil materialları göstərir ki, omonimlər yalnız leksik-semantik hadisə kimi deyil, həm də bədii ifadə vasitəsi kimi çıxış etmişdir. “Cəmşid və Xurşid”də qeydə alınan omonimləri leksik-semantik və leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı qruplara ayırmaq mümkündür.

1) Leksik – semantik omonimlər. Qədim tarixə malik olan leksik omonimlər ədəbi dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Bu tip omonimlər fonetik tərkib və qrammatik formaca eyni olan, lakin leksik mənaları müxtəlif olan sözlərdir və ümumiyyətlə eyni nitq hissəsinə aiddirlər. Leksik – semantik omonimlər dilin daxili imkanları və alınma sözlər kimi iki əsas mənbə əsasında yaranır.

Ay (isim) I – planet, göy cismi:

*Yüzünü görəli günə vü **aya** baqmadum
Kim ay u gün dimağı zükam idər ü suda*
[Ahmedi, b.2303].

*Yişi **ay** gibi olmuş idi barik
Günü dəxi gicəsi gibi tarik*
[Ahmedi, b.2845].

Ay (isim) II – ilin on iki hissəsindən biri olan vaxt ölçüsü:

*Didüm bu bir siyahı xalqa dərguş
Nüçün **ay** il otura düşbərdüş*
[Ahmedi, b.2610].

Ayağ / ayaq (isim) I – bədənə aid üzv:

***Ayaqdan** düşmüş ol tavusu-gülrux
Başından gitmiş ol tuti-i fərrux*
[Ahmedi, b.1969].

*Dilərsən bulasın bir dəmdə anı
Ayaq ayaq çıxarlar nərdübanı*
[Ahmedi, b.2641].

Ayağ / ayaq (isim) II – badə:
*“Bir ayaq virbidi Cəmsidə gülruş
Ayağ olur ayağ içənə pasux”*
[Ahmedi, b.2226].

Bab (isim) I – bölmə, fəsil:
*Did kim bu degül sözüm cevabı
Dəxi qatumba açmagil bu babı*
[Ahmedi, b.1013].

*Çün ola vaqtümüz bir xoş hikayət
İdəlüm ışıq babundan rivayət*
[Ahmedi, b.1324].

Bab (isim) II – qapı:
*İnüp həm ol aradan şah u Mihrab
Səhərgəh girdilə şəhrə bə-hər-bab*
[Ahmedi, b.3235].

Ərəbmənşəli *bab* sözünün hər iki semantikasını türk dillərində zaman keçdikcə arxaikləşərək fəallığını itirmişdir. Bununla yanaşı, farsmənşəli *bab* leksemi türk dillərində “tay”, “bə-rabər”, “uyğun” mənalarında da işlənmişdir. Lakin araşdırılan abidənin dilində bu sözün qeyd olunan semantikalarda istifadəsinə rast gəlinməmiş, yalnız “fəsil, bölmə” və “qapı” mənalarında qeyd alınmışdır.

Dil (isim). I – orqan, bədən üzvü:
*Sürəhi qan içində gərş olmış
Düşüp sağır yirə dil təşnə qalmış*
[Ahmedi, b.2772].

Dil (isim). II – ürək:
*Dil u can bağlu zülf-çənbərinə
Cigər hun müşk saçı anbərinə*
[Ahmedi, b.499].

Sağ (isim). I – canlı, salamat:
*Didilər nərəş ağrır nəş durur sağ
Didi içüm taşum top toludur dağ*
[Ahmedi, b.527].

Sağ (isim). II – sağ tərəf:
*Gəhi sağdan gəhi soldan gəlirdi
Adu üstinə seyli-qəhr olurdu*
[Ahmedi, b.3622].

Oxumaq (feil) I – oxumaq, sözlə ifadə etmək:

“Bu şiiri oqıyup nalə idərdi”
[Ahmedi, b.1733];
“Oqıdı bu iki beyti Ərgənunsaz”
[Ahmedi, b.4278].

Oxumaq feil. II – dəvət etmək, çağırmaq:
*İrübən baş qodı oradı Cəmsid
Oqıdı yaqınına anı Xurşid*
[Ahmedi, b.2111].

Abidənin dilində yalnız “oqi” fonetik variantında yazılmış bu söz türkdilli abidələrin dilində isə müxtəlif şəkillərdə - “oqi”, “oqu”, “uqi”, “oqi”, “okuş”, “okış” - qeydə alınmışdır. Bu variantlar, əsasən “çağırmaq”, “dəvət etmək”, “oxumaq”, “öyrənmək”, “əzbər söyləmək” kimi bir neçə mənada istifadə edilmişdir. Bu fərqli şəkillərin mövcudluğu türkdilli abidələrin dilində fonetik və morfoloji dəyişikliklərin təbii inkişafını göstərir. Həmçinin, bu sözün semantik çevrəsinin genişlənməsi, dilin zamanla necə dəyişdiyini və müxtəlif mədəniyyətlərin təsiri altında necə yeni mənalar qazandığını əks etdirir [Этимологический словарь тюркских языков: 2013, s.440; Наделяев (и др.): 1969, s.370; Caferoğlu: 1968, s.140]. Türkmənşəli bu qədim leksik vahid oxun ucuna müxtəlif işarələr əlavə edərək xəbər göndərilməsi nəticəsində “oqi” sözünə ı, u, i saitlərinin əlavə olunması ilə yaranmışdır. Bu fonetik dəyişikliklər həmin dövrdə sözün müxtəlif mənaları ifadə etməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusilə bu söz bir növ “dəvət” mənası daşıyırdı. T.Gülensoyun lüğətində “oku” sözü “toy dəvətnaməsi” kimi göstərilmişdir [Gülensoy: 2007, s.617]. Eyni zamanda qədim uyğur türkçəsində “oqımaq” sözü “oxumaq”, “çağırmaq” və “dəvət etmək” mənalarında geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. “Oquq” isə “dəvət”, “çağırmaq” mənasında işlədilmişdir [Caferoğlu: 1968, s.140]. Bu müxtəlif semantik mənaların ortaya çıxması türk dillərinin fonetik və leksik inkişafının zənginliyini və zamanla mənaların necə dəyişdiyini göstərir.

Abidənin dilində “oxumaq” feili, “oqımaq” fonovariantında “çağırmaq” mənasında on iki dəfə, “qıraət etmək” və “oxumaq” semantikalarında isə doqquz dəfə işlənmişdir. Bu sözün “çağırmaq” mənası müasir Azərbaycan dilində

artıq arxaikləşsə də, qədim dövrlərdə geniş yayılmışdır. Lakin bu gün “oxumaq” sözü müasir Azərbaycan dilində daha geniş bir semantik sahəyə malikdir və bir neçə fərqli mənada istifadə olunur: “1) yazılmış bir mətnin gözdən keçirilib səsle və ya səssiz olaraq qiraət edilməsi, 2) təhsil almaq, 3) mahnı və ya digər səsləri söyləmək, 4) cəh-cəh vurmaq, civildəmək və ya ötmək” [Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti: 2006, s.518]. Bu müxtəlif mənalar sözün zaman içində necə inkişaf etdiyini və dəyişdiyini göstərir. Həmçinin bu sözün semantik çevrəsi dilin zamanla necə genişlənilib müxtəlif sahələrdə istifadə edildiyini nümayiş etdirir. Müasir qaqauz dilində “oku” sözü bir neçə mənada istifadə olunur: “oxumaq”, “dua etmək”, “təhsil almaq”. Həmçinin, “okumaa” ifadəsi “öz-özünə danışmaq” və ya “uşağın doğumunun qırxıncı günündə dua etmək” kimi xüsusi mənaları bildirir [Gagauz Türkçesinin sözlüğü: 1991, s.185-196]. Türkmən dilində “okuv” sözü əsasən “oxumaq”, “öyrənmək” və “təhsil almaq” mənalarında işlənir. Bu söz həmçinin bilik əldə etmək, tədris prosesi ilə əlaqəli fəaliyyətləri ifadə etmək üçün də istifadə olunur [Туркменско-русский словарь: 1968, s.487].

2) Leksik-qrammatik omonimlər: Bu qrup omonimlərə leksik və qrammatik mənaları fərqli, müxtəlif nitq hissələrinə aid olan sözlər daxildir. Leksik-qrammatik omonimlər mənşə baxımından həm türkmənşəli, həm də alınma sözlərdən ibarət ola bilər. Bu cür omonimlər hər iki mənada işləyə bilən və müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalar daşıyan sözlərdir. Məsələn, bir söz həm isim, həm də fel olaraq işləyə bilər və ya bir sözün mənası müəyyənləşdikdə onun funksiyası və strukturu da dəyişə bilər. Beləliklə, bu omonimlər dilin zənginliyini və inkişafını, həmçinin müxtəlif dil qatlarının bir-birinə necə təsir etdiyini nümayiş etdirir.

Bən (isim). I – Dəriddəki kiçik tünd nöqtə və ya qabarıq hissə

*Bu bənqiyilə yüziñdən bir nigarun
Nişandur lalənün hal ü ızarı*

[Ahmedi, b.2377].

Bən (əvəzlik) II – şəxs əvəzliyi “mən”:

*Yig oldur pes ki örtəm bən bu razi
Güzəfin degül ahir işqbazi*

[Ahmedi, b.556].

G.Klauson “bən” sözü ilə bağlı apardığı tədqiqatlarda bu sözün Osmanlı türkcəsində “ben” fonovariantında işlənməsindən bəhs edir. O, həmçinin, “bən” sözünün qıpçaq və çağatay türkcələrində “men” kimi istifadə olunduğunu qeyd edir [Clauson: 1972, s.346].

Azərbaycan dili üçün arxaikləşən “bən” sözü yalnız Qazax dialektində “bən” fonovariantında öz tarixi semantikasını qoruyur [Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti: 2007, s.50].

Orta türkcədə “men” formasında işləyən “xal” leksik vahidi müasir türk dillərində bəzi dillərdə öz tarixi semantikasını qorumuşdur. Məsələn, Türkiyə türkcəsində “ben” (“xal”), Krım tatar türkcəsində isə “ben” (“xal”) kimi istifadə olunur. Bununla yanaşı, bu sözün müxtəlif türk dillərindəki variantları da tarixi semantika ilə fərqli coğrafi bölgələrdə qorunmuşdur: türkmən dilində “men”, qazax, qırğız dillərində “men”, qumuq, nogay, qaraqalpaq, tuva, teleut, şor, tatar dillərində isə “min” kimi formalarla işlənir.

Bin (say). I – say (nitq hissəsi):

*Hilal ilə qaşı idər muhazat
İdər ol bir ruh ilə biñ şehi mat*

[Ahmedi, b.905].

Bin (feil). II – minmək:

*Binübən tiz ü sərkeş əsbi-tazi
İdələm anuñ ilə əsbi-bazi*

[Ahmedi, b.3587].

Bin sayı qədim leksik vahid olaraq müxtəlif türkdilli dialektlərdə fərqli fonetik variantlarla işlənməmişdir. Məsələn, çağatay türkcəsində “min”, qıpçaq türkcəsində “mi:n”, Osmanlı türkcəsində “biñ”, uyğur türkcəsində isə “ming” şəklində istifadə olunmuşdur [Clauson: 1972, s.346-347; Caferoğlu: 1968, s.130]. Ümumiyyətlə, qədim və müasir türk dillərində “min” fonovariantının daha geniş yayılması müşahidə edilir. Məsələn, bu fonovariant müxtəlif türk dillərində müxtəlif şəkillərdə işlənir: Azərbaycan türkcəsində “min”, qazax və qaraqalpaq dillərində “min”, qırğız dilində “min”, özbək dilində “ming”, başqırd türkcəsində “men”, tatar dilində “biñ”, çuvaş dilində “pin”, tuva və yakut dillərində “mun”, tatar dilində isə “men” şəklində istifadə olunur.

Düş (isim) I – rəya:

*Didi kim düşdə gördüm surəti-can
Gərəkdür kim ola ol razi-pinhan*

[Ahmedi, b.518].

Düş (feil) II – Yer cazibəsinin təsiri altında havada, yuxarıdan aşağıya doğru düşmək; yerə düşmək:

*Bənüm yaruma həm-damən durur har
Bən andan ayru düşüp inlərəm zar*

[Ahmedi, b.607].

Müasir Azərbaycan dili üçün artıq arxaikləşən “düş” leksemi qədim türkcədə müxtəlif fonovariantlarda istifadə olunmuşdur. Bu sözün qədim türkcədəki formaları arasında “tüs”, “tüş”, “tül” və “düş” variantları yer alır [Clau-son: 1972, s.490,559; Gülensoy: 2007, s.314]. Müasir türk dillərində “düş” leksemi söz sonunda “l”, “ş”, və “s” fonetik əvəzlənmələri ilə müxtəlif şəkillərdə işlənir. Məsələn, qazax, tatar, Altay, teleut, şor və xakas dillərində bu söz “tüs” formasında, qırğız və qumuq dillərində “tüş”, Başqırdıstan türkcəsində “töş”, özbək dilində “tuş”, yakut dilində “tül” formasında istifadə olunur.

Gül (isim). I – qızılgül:

*Tər ü sər-səbz ol iy sərv-i-azad
Yüzün gül gibi handan xatırın şad*

[Ahmedi, b.3122].

Gül (feil). II – gülmək:

*Göricək anları Xurşid güldü
Baharın şahı gibi tazə oldı*

[Ahmedi, b.3058].

Qaç (əvəzlik). I – nə qədər, neçə:

*Həmin bəs şahid ü qaç gulamı
Bir yürüdi kəştilər tamamı*

[Ahmedi, b.1689].

Qaç (feil). II – qaçmaq:

*Qaçup Cəmşid Əfsər ada yitdi
Səmənbər anasına qarşı gitdi*

[Ahmedi, b.2737].

Ög (feil). I – mədh etmək:

*“Gəhi zülfin ögərdi gah xalin
Pərişan idərdi şah halin”*

[Ahmedi, b.1920].

Ög (isim). II – ağıl: “Bu söz öginə gəldi anın aləl-fevr” [Ahmedi, b.2203].

Var (feil). I – getmək:

*Yazuban Gaysərə peyğam virmiş
Ki işitdik oğlumuzu Ruma varmış*

[Ahmedi, b.2919].

Var (köməkçi söz). II – təsdiq bildirən söz:

*Görə hər yirdə nə varsa acayib
Bilə hər mülkdə nədür gərayib*

[Ahmedi, b.2919].

Nəticə / Conclusion

Klassik Anadolu mətnləri türk dilinin tarixi leksik-semantik sisteminin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisi də klassik Anadolu türkcəsinin leksik xüsusiyyətlərini, söz ehtiyatının zənginliyini və semantik inkişaf istiqamətlərini əks etdirən qiymətli dil abidələrindən biridir. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, əsərdə işlənən omonimlər leksik-semantik və leksik-qrammatik xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif qruplarda təmsil olunur. Bu omonimlərin böyük əksəriyyəti türk-mənşəli sözlər əsasında formalaşmış, bir qismi isə ərəb və fars mənşəli alınmaların iştirakı ilə yaranmışdır. Türkmənşəli leksik vahidlər türk dillərinin tarixi inkişafı və qarşılıqlı əlaqələri

nəticəsində yeni semantik çalarlar qazanmış, alınma sözlər isə klassik Anadolu türkcəsinin leksik sistemində yeni omonimik münasibətlərin meydana gəlməsinə şərait yaratmışdır.

Tədqiqata cəlb olunmuş dil materialları göstərir ki, klassik Anadolu mətnlərində omonimlər yalnız leksik zənginliyin göstəricisi kimi deyil, həm də mühüm semantik və üslubi vasitə kimi çıxış edir. Onlar müxtəlif kontekstlərdə fərqli mənalarda işlənərək sözün ifadə imkanlarını genişləndirir, mətnin çoxqatlı semantik strukturunun formalaşmasına xidmət edir. Omonimlərin işlənməsi bədii ifadənin təsir gücünü artırır, mətnə əlavə məna çalarları qazandırır və müəllifin fərdi üslubunun formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Klassik Anadolu mətnlərində müşahidə olunan omonimlər türk dilinin tarixi leksik-semantik sisteminin, sözlərin semantik inkişafının və dilin bədii-estetik imkanlarının öyrənilməsi üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Tacəddin Əhmədinin “Cəmşid və Xurşid” məsnəvisinin ma-

terialları əsasında aparılan araşdırma omonimlərin klassik Anadolu türkcəsinin lüğət tərkibində fəal mövqeyə malik olduğunu və mətnin semantik zənginliyinin formalaşmasında mühüm rol oynadığını göstərir.

Ədəbiyyat / Conclusion

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. (2007). A. A. Axundov, Q. Ş. Kazımov, & S. M. Behbudov (Red.). Şərq-Qərb. 568 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (c. 3). (2006). Ə. Orucov (Red.), Ə. Orucov, B. Abdullayev, N. Rəhimzadə (Tərt.). Şərq-Qərb. 671 s.
3. Azərbaycan dilinin omonimlər lüğəti. (2007). H. Həsənov (Tərt.). Şərq-Qərb. 166 s.
4. Ahmedi. *Cəmşid ü Hurşid* (Türkçe Yazmalar Bölümü, No. 921). İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. 1453.
5. Ахманова О. С. (1957). *Очерки по общей и русской лексикологии*. Учпедгиз. 295 s.
6. Caferoğlu A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Edebiyat Fakültesi Matbaası. 320 s.
7. Cəfərov S. (2007). *Müasir Azərbaycan dili (Leksika)*. Şərq-Qərb. 191 s.
8. Clauson G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press. 989 s.
9. Древнетюркский словарь. (1969). В. М. Наделяев и др. (Red.). Наука. 676 s.
10. Gagauz Türkçesinin sözlüğü. (1991). G. A. Gaydarci, E. K. Koltza, L. A. Pokrovskaya və b. Kültür Bakanlığı. 284 s.
11. Gülensoy T. (2007a). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlüklerin köken bilgisi sözlüğü* (C. 1, A-N). Türk Dil Kurumu Yayınları. 608 s.
12. Gülensoy T. (2007b). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlüklerin köken bilgisi sözlüğü* (C. 2, O-Z). Türk Dil Kurumu Yayınları. 1204 s.
13. Köprülü M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi* (2. baskı). Ötüken. 437 s.
14. Məhərrəmov R. S. (2007). *Kitabi-Dədə Qorqudun söz xəzinəsi*. Nurlan. 591 s.
15. Qurbanov A. M. (2003). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili*. Nurlan. 384 s.
16. Timurtaş F. K. (1992). *Türk dünyası el kitabı*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
17. Туркменско-русский словарь (Туркмече-русча сөзлүк). (1968). Советская энциклопедия. 832 с.
18. Этимологический словарь тюркских языков. (2013). А. В. Дыбо (Сост.). Prosper Print. 616 с.
19. Задорожный М. И. (1971). *О границах полисемии и омонимии*. Издательство Московского университета. 272 с.